

Modern Dünya Sistemi, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri 1. Cilt

Immanuel Wallerstein, (çev. Latif Boyacı)

İstanbul, Bakış Yayınları, 2. Baskı, 2004, 408 sayfa, ISBN: 975-6920-18-1.

Abdullah KÖKTÜRK*

Immanuel Wallerstein tarafından 1970'lerden başlayarak geliştirilen “*Modern Dünya Sistemi*” analizi dört ciltlik bir seri olarak (ilk iki cildi Bakış ve Yarın Yayınları, son iki cildi Yarın Yayınları) yayınlanmıştır. 1930 doğumlu Wallerstein halen beşinci cildin yazımı ile meşguldür.

İncelediğimiz birinci cilt Wallerstein'in uzun 16.yüzyıl dediği 1450-1640 yıllarını kapsamakta ve Modern Dünya Sisteminin ve onun ekonomik ve siyasal kurumlarının temellerinin oluşumunu incelemektedir. İkinci cilt 1600-1750, üçüncü cilt 1730-1840, dördüncü cilt ise 1789-1914 arasını kapsamaktadır.

* Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi, akokturk@pirireis.edu.tr

Wallerstein, Annales okuluna bağlıdır ve uzun yıllar Braudel Merkezi'nin yöneticiliğini yapmıştır (1976-2005). Wallerstein'i günümüzün önemli düşünürlerinden birisi yapan aynı zamanda kullandığı yöntemdir. Annales okulundan etkilenmesine rağmen eserde birincil kaynak yerine ikincil kaynaklara yer vermiştir. Bağımlılık teorisi olarak ECLA¹ Okulundan da etkilenen Wallerstein bu eserde '*tarihsel sosyoloji*'nin yöntemlerini de kullanmıştır. Bu yöntemin gereği, metodolojisinde karşılaştırmaya ağırlık verir. İngiltere-Fransa, Rusya-Polonya, İspanya-Hollanda gibi karşılaştırmaları incelediğimiz Modern Dünya Sistemi kitabı haricindeki eserlerinde de sıkça rastlanır.

Wallerstein karşılıklı bağımlılıklar ile ilgilidir ve dönüşümleri ele alır. Merkez, yarı-çevre ve çevre ülkelerin bir biriyle bağımlılık ilişkisine titizlikle bakar. Uzun süreli bir tarihsel perspektifle analiz ettiği ülkelerin hukuki, idari, askeri ve siyasi yapılarını incelemektedir.

Wallerstein ülkelerin nüfus yapısındaki, tarımsal üretim miktarlarındaki ve işçi ücretlerindeki yüzyıllar boyunca olan değişimleri izlemekte ve bundan sonuçlar çıkarmaya çalışmaktadır. Wallerstein Modern Dünya Sistemi'nin kökenini 16. yüzyılda Batı Avrupa'da yaşanan büyük değişime bağlamaktadır. Bu uluslararası işbölümü ile karakterize edilen bir dünya sistemidir. Modern Dünya Sistemi'nin genel özellikleri ona göre şunlardır;

- Dünya merkez, yarı-çevre ve çevre ülkelerden oluşmaktadır. Ancak bu dünya homojen bir yapıda olmayıp bu yapıyı birleştiren, merkez ülkeler yararına işleyen işbölümüdür. 16. yüzyılda merkez Hollanda, yarı çevre İspanya, İtalya ve Almanya, çevre ülkeleri ise Doğu Avrupa idi.

- Hegemon güçlerin imparatorluğa dönüşmesi kapitalizmin aleyhinedir. (Örnek, Fransa ve Çin). Çünkü imparatorluklar çeşitli vergi vb. kısıtlamalar ile burjuvazinin gelişmesine izin vermezler. Ayrıca imparatorluklar, sınırsız sermaye birikiminin önceliğini ihlal etme yeteneğini sahip bir siyasi yapının var olduğu anlamına gelir.

- Kapitalist sistem ancak dünya ekonomi çerçevesi içinde var olabilir, ekonomik üreticiler ile politik iktidarı elinde bulunduranlar arasında özel bir ilişki vardır.

- Kapitalistler büyük bir pazara ve birçok devlete ve hegemonik güçlerin periyodik olarak ortaya çıkmasına ihtiyaç duyarlar. Böylece devletlerle birlikte çalışmanın avantajlarından faydalanırlar. Aynı zamanda çıkarlarına düşman devletleri atlatılabilir ve çıkarlarına dost devletlere yanaşabilirler. Bu ihtimalin gerçekleşmesi ancak genel işbölümü içinde pek çok devletin varolması ile mümkün olur(1648 den sonra ulus devletlerin oluşumu). Hegemonya

¹ 1948 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan ECLA (Economic Commission for Latin America)'dan kaynaklanan ve "ECLA okulu" diye adlandırılan bağımlılık yaklaşımı.

da bir tür istikrar yaratır ve özellikle tekelci kapitalist şirketler bu istikrar içinde zenginleşirler.

- Sistem büyük yağmalara müsaittir. Modern Dünya Sistemi ilk döneminde G. Amerika'nın altın ve gümüşünü yağma ederek büyük sermaye birikimleri yaratabilmiştir.

Wallerstein 1'inci cildin başlarında şu soruyu sorar; “Eşzamanlı olarak başka dünya ekonomileri de mevcut olduğu halde niçin sadece Avrupa diğerlerini geride bırakarak kapitalist gelişme yoluna girmiştir?” Wallerstein 14. yüzyılda tarımın ve dolayısı ile feodalizmin çeşitli nedenlerle (YüzYıl Savaşları'nın etkisi ile artan vergi yükü, köylü isyanları, köylerin boşaltılması, salgınlar, toprak çitlenmeleri, iklim değişiklikleri) krize girmesinin kapitalist ekonominin oluşmasının önünü açtığını söylemektedir. (s. 35-42)

Wallerstein'e göre; Avrupa'daki büyük değişim esasında 12. yüzyıl ortaları ile 14. yüzyıl başları arasında ortaçağda yaşanan ticari ve tarımsal refah döneminde başlamıştır. 1150'lerde ticaretin maksimum seviyeye ulaşması ile şehirler oluşmaya başlamıştır. Yine Wallerstein Fransa, İngiltere ve İspanya'nın yaklaşık bugünkü sınırlarının 1212-1214 arası savaşlar sonucu belirlendiğini savunmaktadır. (s.48)

Wallerstein bu krizlere çözüm bulmak için dünyanın coğrafi hacminin genişlemesine ihtiyaç duyulduğunu ve bu alternatifi Portekiz'in kullandığına değinir. Coğrafi keşiflerde Portekiz başı çekecektir. Burada ‘neden Portekiz?’ sorusunu sorar. Burada birçok yanıt bulduğu halde, Portekiz'de devletin istikrarlı oluşuna ayrı bir önem verir. Wallerstein ayrıca Portekiz ve Çin'in kıyaslamasını yaparak, Çin'de kapitalizmin niçin gelişmediğine yanıt arar. (Feodal kısıtlamaların Çin'de olmayışı, pre-kapitalist oluşumların kapitalizmin devrimci potansiyelini yok etmesi vb.) (s.74)

Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin 16. yüzyılda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ona göre 16. yüzyıl dünya ekonomisinin en büyük özelliği uzun vadeli enflasyondur. Wallerstein bunun üzerine Amerikanın keşfi sonucu oradan getirilen altın ve gümüş'ün fiyat artışları üzerindeki etkisini inceler. 1503-1597 arası fiyatların sürekli arttığını tespit eder. Ancak kıymetli madenler bir yandan da insanları ve kaynakları işler hale getirmiş, devlet fonu olarak da savaş masraflarını azaltmıştı. Faiz oranları da bir önceki yüzyıldaki yüzde 5.5 seviyesinden yüzde 2'lere çekilmiştir. Wallerstein ücretlerin enflasyona göre düşük seyrederek kapitalist birikime yardımcı olduğunu göstermek üzere 1251 ve 1850 yılları arasında bir İngiliz marangozun aldığı ücretleri de incelemektedir. (s.94)

İncelenen bir diğer konu da şeker kamışı üretiminin Brezilya ve Karaiplere kayması ve bunun kölelik ile ilişkisidir. Bunun öncesi olarak Amerika kıtasında yerli nüfusun dramatik azalışı incelenir (Meksika 11 milyondan 1.5 milyona düşmüş, Brezilya'da tüm yerli nüfus

yok edilmiştir). Yeni kıtada şeker üretimi insan gücüne ihtiyacı ortaya çıkarır ve Afrika'dan köleler getirilerek buralarda çalıştırılır. Köle işgücüne dayanan şeker kamışı tarlalarının kârları, sadece doğrudan Portekizlilere değil, aynı zamanda daha gelişmiş Avrupa ekonomilerindeki başlangıç sermayesini ve pazarı temin eden kişilere gitmeye başlar. (s.102-103)

Wallerstein 16 yüzyıl'da İngiltere ve İspanya'da yün ve et fiyatlarındaki artışa paralel olarak toprakların otlağa çevrilmesine değinmektedir. Koyun besiciliğinin artışı İngiltere ve İspanya'da büyük arazi kapatmalarına, çitlemelere ve köy boşalmalarına yol açmıştır. İngiltere'de arazi kapatmaları sonucu topraktan kopan insanlar ev işçiliğine yönelmişler veya ucuz işgücü olarak şehirlerde yığılmışlardır (s.124). İspanya ise kırsal işsiz kesimi endüstriyel ilerlemede kullanmak yerine sınır dışı etmeyi tercih etmiştir (s.125).

Batı Avrupa'da geç Orta Çağda nüfusun azalması sonucu feodal vergiler para kirasına dönüşmüş, para kiracılığı ve buna bağlı olarak ücretli işçiliğin ortaya çıkışı serflikten azat etmeye yol açmış, bu da feodalizmin yıkılışını kolaylaştırmıştır (s. 127-128).

Wallerstein İngiltere ile Fransa'yı karşılaştırır. Fransa'da kapitalist sistemin İngiltere'ye oranla geç gelişmesinin sebeplerini arar. Fransa'da İngiltere'deki gibi merkezi hukuk sisteminin kurulamamış olmasının Fransa'da feodal kira sisteminin daha uzun süre hüküm sürmesine ve kapitalizmin daha geç hakim olmasını sağladığı vurgulamaktadır (s.130). Yine Fransa'nın imparatorluk olmasının kapitalist sistemin gelişimini engellediğini savunan Wallerstein Roma İmparatorluğunda da bu şartların oluşmamasını örnek olarak göstermektedir (s.141).

Avrupa'da mutlak devletlerin doğuşunun Avrupa Dünya Ekonomisinin doğuşu ile aynı zamanda olduğuna dikkat çeken Wallerstein, modern çağ boyunca devletin gücünün arttığını, kapitalist dünya ekonomisinin merkezileşme ve iç kontrolü bu güçlü merkezi devletler ile sağladığını vurgulamaktadır. Yazara göre mutlak devlet güçlenmek için, bürokratikleşmeyi, gücün tek elde toplanmasını ve nüfusun homojen hale getirilmesini kullanmışlardır (s.147-150). Wallerstein Yahudilerin ülkelerinden kovulmalarını nüfusun homojenleşmesine örnek göstermektedir. İngiltere 1290'da, Fransa 14. yüzyıl da, İspanya ise 1492'de Yahudileri ülkelerinden kovmuşlardır. İspanya 1502 ve 1525 de Müslümanları kovduktan sonra, 1609'da Moriscoları² da ülkeden sürmüştür³. Yahudilerin ülkeden kovulmalarının bir sebebi de İspanya kralının Yahudilerden aldığı borçların ülke bütçesini aşması ve kralın bu borçları ödemek istememesiydi (s.161-165).

² Morisco: Hıristiyanlaşmış Müslüman.

³ Yahudilerin Marrano olarak ülkede kalmalarına izin verildi. (Marrano: Hıristiyanlaşmış Yahudi).

Merkezi devletlerin oluşumu bürokrasi ve merkezi vergilendirme yanında ordu teşkilatında yeni düzenlemeyi de getirmiştir. Avrupa'daki nüfus artışı lümpen bir işsizler takımı oluşturmuş, devlet bunları paralı asker olarak orduya almış ve diğer çalışanlar üzerinde bunlarla baskı kurmuştur. Avrupa'nın paralı askerleri içinde İsviçrelilere özel bir önem veren Wallerstein İsviçreliler için; *"dağların bu hür insanları tiranlığın en başta gelen bekçi köpekleri oldular"* demektedir (s.155).

Wallerstein, Weber'e gönderme yaparak (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin doğuşu) Protestanlığın bir din olarak kapitalizme yakın olduğunu değil, sosyolojik ve ekonomik olarak Protestanlığın ticari kapitalizmin genişlemesini benimseyen güçlerle ve bu güçlerin egemen olduğu ülkelerle özdeşleşir hale geldiğini belirtmektedir. İhracata yönelik tarımın gelişmesini isteyen güçler ise Katolikliği savunmuşlardır. Yine yaptığı incelemelerde, G. Afrika'da fakir beyazların Kalvinizmin içindeki yazgıcılık sebebiyle bu duruma düşüp düşmediklerini tartışmaktadır (s.166-167). Yine ona göre Katolik kilisesi ulus ötesi bir kurum olduğundan, ulus ötesi bir ekonomik sistemin doğuşu onun gücünü tehdit ediyor olabilirdi (s.170).

Amerika'nın keşfi ve Avrupa'ya altın-gümüş akışı 16. yüzyıl'da İspanyanın ve genel olarak ticaretin gelişmesine yol açmış, ticaret hacmi 1510 ve 1550 yılları arasında sekiz kat, 1550 ve 1610 yılları arasında da üç kat artmıştır. Ancak 1557 den sonra İspanya çökmeye başlamıştır. İspanya'nın onaltıncı yüzyılda Avrupa dünya ekonomisi içerisindeki merkezi coğrafi-ekonomik konumuna rağmen, egemen sınıfların böyle bir ekonomiden yararlanmasını sağlayacak devlet mekanizmasını kurmaması bu çöküşün sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Diğer bir sebep göçer koyun sürüsü sahiplerinin örgütlü gücünün toprak sahibi çiftçilerin ortaya çıkışını engellemesi ve burjuvazinin ticaret yerine toprağa yatırım yapmayı tercih etmesidir (s.206). 1588 deki Donanma bozgunu da bu çöküşü hızlandırmıştır.

16. yüzyılın'm son elli yılı Hollanda'nın yükselişine şahit olmuştur. Wallerstein bunun sebeplerini araştırır. Hollanda'nın yeni ucuz⁴, hafif ve süratli gemi inşa etmeleri, deniz sigortacılığını getirmeleri ve hoşgörülü siyasi yapısı, ticarete geliştirdikleri teknikleri bunun sebebi olarak görür (s.226-227).

Wallerstein birinci kitabın sonuna doğru 1640-1660 İngiliz devrimini inceler. Bu devrimin Fransa'da niçin olmadığını sorar. Toprak sahipliği, aristokrasinin durumu ve devlet yapısının buna izin vermediğini, Fransız burjuvazisinin buna hazır olmadığını belirtir s.298-300).

⁴ Holanda'nın ucuz gemi inşa edebilmelerinin sebebi, kereste ticaretinin merkezi olmalarıydı. Hızlı gemilerine uçan gemi anlamında fluyt adı verilmiştir.

Kitap son kısımda, Rusya ve Doğu Avrupa'yı incelemekte ve merkez ile çevre ülkeler arasındaki başta ticaret olmak üzere diğer ilişkileri analiz etmektedir. Kitap içinde bazen yarım sayfayı bulan dipnotlar Wallerstein'in ikincil kaynak kullanımının çokluğu yanında, üzerindeki Braudel'in etkisini göstermektedir. Bu kadar çok dipnot okumayı kesintiye uğrattığı gibi bazı okuyucularda bıkkınlığa sebep olabilir. Bu sebeple sayfa bittiğinde dipnotları topluca okumak bir yöntem olarak kullanılabilir.

Wallerstein'in deyimi ile uzun 16. yüzyılın anlatıldığı 1. cilt okuyucuda 2. cildi bir an önce okumak isteği oluşturuyor. Hele bu satırların yazarı gibi kapitalizmin gelişimine ve karşılaştırmalı ekonomi-politiğe meraklı iseniz bir anda kendinizi 4. Cildi okurken bulabilirsiniz.

Wallerstein'e benim eleştirim kapitalizmin gelişiminde meta üretimine, ticarete dolayısı ile Marksist tabir ile meta dolaşımına öncelik vermesi ancak emek-sermaye çelişmesini ve sömürüyü göz ardı etmesidir. Yani Wallerstein için malların üretimi ve mübadelesi her şeyden önemli görülmektedir. Neo-Marksist olarak da görülen Wallerstein'in bu şekli ile Marksist teoriden uzaklaştığı söylenebilir.

16. yüzyıl sadece Avrupa'da değil Osmanlı İmparatorluğu'nda da büyük değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Yeni dünyanın altını sadece Avrupa'da değil Osmanlı imparatorluğunda da büyük fiyat artışlarına sebep olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıl başına kadar süren Celali İsyanları ve büyük kaçgunların ekonomideki bu değişimlerle ilgisi incelenmeyi beklemekte. Türk tarihçilerinin bir Wallerstein kadar olmasa bile bu yüzyılı Avrupa'daki değişimlerle karşılaştırmalı incelemeleri Osmanlı'nın duraklama ve gerileme devirlerine de ışık tutacaktır. Yine 16. yüzyılda Seydi Ali Reis'ten sonra donanmanın Hint okyanusu faaliyetlerinin duraksaması ve okyanusun Portekizlilere terk edilmesinin ardındaki sebepler araştırılmayı beklemektedir. Tarihsel sosyolojinin yöntemleri kullanılarak yapılacak yeni araştırmalar keyifle okunacak yeni kitapların oluşmasını ve geçmişin analizinde yeni hipotezlerin geliştirilmesini sağlayacaktır.